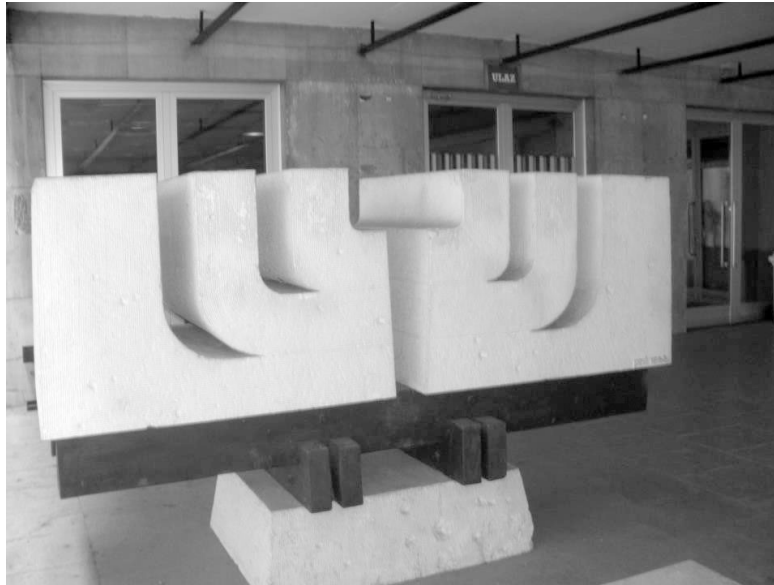

Сарајевска менора

Први су Јевреји стигли у османску провинцију Босну и њену престоницу Сарајево негдје око 1566. године. Парсто година касније, сад већ увелико одомаћени, ти јеврејски грађани ће свој град прозвати Малим Јерусалимом (Чики Јерушалајим). Непосредно пред Други свјетски рат, поносни сарајевски Сефарди подигли су усред Сарајева Кал гранди (Велики храм), највећу сефардску богомољу у Европи. Тада још нису знали да ће им ускоро властити град одузети прво права, а потом и имовину, брижљиво их пописујући и просљеђујући у логоре у којима ће бити побијени. Сам Темпл (тако су Сарајлије свих вјера називале Велики јеврејски храм) девастиран је већ 1941. године, од стране дојучерашњих комшија и суграђана. Послије рата шака преживјелих Јевреја није успјела де реновира велеlepно здање. Године 1966. зграда је поклоњена граду, и Темпл је постао „Раднички и универзитетски центар Ђуро Ђаковић” (послије посљедњег грађанског рата Темплу је поново промијењено име и постао је „Босански културни центар”, да је бар Босанско-херцеговачки). Заузврат, град је 1966. године направио велику манифестацију у част четрестогодишњице доласка Јевреја. Представници државе Израел и свјетских јеврејских, напосе, сефардских организација позване су да својим присуством увеличају догађај, а да пронесу свијетом информацију о Социјалистичкој федеративној републици Југославији и слободама које уживају њени јеврејски грађани. Један од централних догађаја манифестације требало је да буде свечано откривање споменика четрестогодишњем јеврејском присуству у Сарајеву у атрију некадашњег Темпла.

Ноћ прије првог дана манифестације стигла је у Предсједништво сарајевске Јеврејске општине и слика споменика који

би сутра требало да буде свечано откривен. Споменик је имао начелни облик меноре, али (гле чуда) умјесто уобичајених седам кракова, ова је камена менора имала само шест.

Тадашњи предсједник општине, покојни Хајим Камхи, видјевши ову сакату менору почео је да галами: – *Ојсџрукџија, сабоџажа, аниџсемџизам... ово је намјерна сабоџажа*. Не знајући шта да раде, као и увијек у таквим приликама, општинари се напречац сјетише да општина има и рабина, те се из оних стопа упутише Хам риби Менахему Роману, алав ашалом, сину чувеног Хам Меркада.

Хахам коме поклањање Темпла граду, благо речено, није било по вољи (став због којег је био заобиђен у свим пројектима везаним за манифестацију), сишао је у предсједништво у шлафроку који је набрзака огрнуо преко спаваће хаљине, са све спаваћом капом на глави. Хајим Камхи крену да му дрхтавим рукама показује слике споменика, говорећи: – *Поїледај, шесџ кракова... молим ње, лијейо... менора... кодајаџи менора са шесџ кракова*, на шта му хахам одговори: – *А ви, к'о дива наумили јерусалимски Храм љравџи' овде, ља вам љреба љрава љравцаџија менора*.

– Знам, предсједник ће, – али ово није видјело меноре. Хам Менахем зашкиљи и загледа се у менору, па ће рабинско-шеретски: – Мени, вала, не личи ни на крст. Онда поново зашкиљи, па прелетивши још једним погледом преко меноре, каза: – А не личи ми ни на њолумјесеџ. Ту се рабин диже и изађе, оставивши цијели управни одбор за собом. Предсједник још стиже да му добаци: – Знам, али није ни менора, на шта му рабин одговори, одмахујући руком: – Чудна ми чуда, сарајевска менора...

Прошле су отад многе године и уз повратак демократије (а вјерујем да се ретроактивно већина Југословена слаже да би боље било да се никад није ни враћала) дошло је и до обнове предратних (мисли се на Други свјетски рат) етноконфесионалних друштава, међу којима је била и јеврејска *Ла Беневоленција* (Добра воља). Тадашњи предсједник Јеврејске општине, покојни проф. Исак Леви обратио се чувеном сарајевском умјетнику Јакову Јаши Барарону с молбом да осмисли лого за васкрсавајуће друштво. Изворна Јашина верзија логоа састојала се од класичне меноре са седам кракова, изнад које је латиницом избаждареном да што више подсјећа на хебрејско писмо било написано име друштва, док се година његовог оснивања појављивала испод саме меноре. На неки волшебан начин, међутим, година 1892. убрзо је ушла на саму менору, заузимајући мјесто средњег крака, а на мјесто на коме је некада стајала година завијорило се име града.

Послије обнове предратних друштава обновљен је и сам рат, а шестокрака (не звијезда, него менора) постала је током рата симбол *Ла Беневоленције*, Јеврејске општине Сарајево и Јеврејске заједнице у БиХ. Тако су прваци БиХ Јеврејства и не хтијући (боље речено и не знајући) испунили шеретско пророчанство покојног риби Менахема. Пророчанство о Сарајевској менори.

Попис

Балканце уопште, а Босанце и Херцеговце посебно краси посебна врста урођене резигнације за све што има везе с влашћу. Није битно да ли се ради о њиховој или о туђој власти, јер свака власт је у Босни и Херцеговини неком његова – а неком туђа.

Због овог непријатељства што га просјечан Балканац гаји према властима, у Босни и Херцеговини, као и у Црној Гори увријежио се обичај да се у разговору међу пристojним свијетом власт и њене институције не помињу по имену. Умјесто имена институције треба користити замјеницу – и то не мушког или женског – него средњег рода. Срачунали су, ваљда, да то највише понижава. Примјерице, Сарајлија ће увијек прије рећи *одвело њој и њој*, него што ће се удостојити да спомене полицију која је дотичног одвела. Јест' да је понекад тешко погодити о којој се институцији ради, али понижавање институција је ваљда довољно битно да се мало изгуби на прецизности. Некад, кад баш нема другог излаза, спомене се и институција – али тек на крају реченице, иза редовног понижавајућег средњег рода; на примјер: *њој и њој њозвало у војску*.

Пред сам рат направљена су у Босни и Херцеговини два пописа становништва. Прво редовни попис који се у Југославији ионако вршио сваких десет година, да би му услиједио локални, босанско-херцеговачки, који се вршио под фирмом избора, иако резултати нису били много другачији од резултата пописа. На првом попису многи су нашли за сходно да искажу свој револт према подјелама које су се дешавале у земљи, па су одлучили да се декларишу као Ескимима или Индијанци. Други, опет, са више разумјевања за локалпатриотизам и племенску посебност, декларисали су се као Команчи, Апачи и слично.

У то је вријеме Сарајевом кружио виц о два пријатеља која су се нашла у некој кафани – па, причајући о овоме и ономе, на концу надођоше и на политику и попис. Један пријатељ упита другог:

- *И добро, како си се декларис’о на јойису?*
- *Ко’ Индијанац, брајше, а ти?*
- *Ко’ Ајач.*
- *Охохо, сейарайисџичке тенденције...*
- *Ти ни једне, униџарисџо један униџарисџички.*

Било је оних који су хтјели да се пријаве као Марсовци. Један се осјећао пингвином, а кажу да је било и неколико магараца, али су одбијени под изговором да ове националности нису признате у Југославији.

У истом том траги-комичном духу брода који тоне али се дивно забавља (сјетимо се само најбољег умјетничког приказа тог процеса, краја Кустуричиног култног Андерграунда) приступили су попису и малобројни сарајевски Јевреји. У једној породици потучени су сви рекорди југословенског апсурда. Испало је да од шест чланова породице нема ни двоје који припадају истом народу, истој вјери – или, ако ништа, бар говоре истим језиком. Најапсурднија од свега је чињеница да се у реченој породици нико није морао претјерано трудити да претјерује, преувеличава или лаже. Довољно је било рећи пуку истину из властитог кута.

Ноно, Бенсион, изјавио је да је по националности Јеврејин, по вјероисповјести Сефард (овде се окренуо да објасни жени да су Сефарди и Ашкенази заправо исти народ – а да имају различите синагоге), док му је матерњи језик ладино. Одмах послје њега, нона Клара, је изјавила да је по националности Сефарткиња, по вјероисповјести Јеврејка, а да јој је матерњи језик шпански.

Син, Соломон, човјек од својих шездесетак година изјавио је да је по националности Јевреј – а по вјероисповјести Југословен. Кад му је на то пописивачица саопштила да југословенство није религија прекинуо ју је бијесно:

- Ја ђо Устјаву имам ђраво да вјерујем у шћја хоћу, је ли ђако?
- Наравно... али....
- Е, онда ја корисћим своје устјавно ђраво и вјерујем у Јујославију.
- Али, јосјодине, вјероисћовјестј је ђишћање... – а не...
- Не схавајам у чему је ђроблем. Овом се указала јосја, оном се указало оно, мени се указала Јујославија. Ја сам, јосјоћо, не мораћје ми вјеровати', Јујославију видии својим очима, и ја вјерујем да Јујославија јосјоји. То је моје најдудље вјерско увјерење. На концу, ђо је моје устјавно ђраво.

Немајући ни воље ни живаца да се даље расправља, пописивачица у рубрику вјероисповјест уписа Југословен.

- Мајџерњи језик? – упита га.
– Српски!

Пописивачица механички написа српскохрватски – али је Саламон прекину:

- Нисам рекао српскохрватски – нећу српски.
- Деца ајора, ђусџи саг... – прекиде га нона, обраћајући му се на ладину да гошћа не би разумјела – а ти ке ти са-ли кому лу јаман, шџиа џеде бриа како се језик зове?
- Ја сам хрватски џоворио у Ђакову, шџио сам мор’о, и више ми не џада на џаметџи – одбруси јој Саламон.
- Само да не буде џослије џирцале се џуџе козе, а мој јарца муда боле’ – резигнирано закључи нона дискусију.

Пописивачица избриса ријеч хрватски па се, прекидајући неугодну ситуацију, окрену Грети, Саламоновој жени:

- Штѣ сѣ ви ѿ националности?
- Југословенка.
- Вјероисповијесѣ?
- Комуниста.

Не хтијући улазити у нове расправе о уставним правима, пописивачица забиљежи оно што јој је речено.

– Мајтерњи језик?

– Њемачки.

Овдје пописивачица подиже поглед. Није знала процјени-ти да ли се то завитлавају с њом. Посљедња ствар коју је оче-кивала након свега што је чула у овој кући била је изјава о њемачком као матерњем језику. Прелети погледом по прису-тнима. Нико се није смијао. Поново спусти поглед на папир, биљежећи исказ и констатујући питајућим тоном:

– *Интересантно...*

– *Знајте* – поче Грета неспретно објашњавати – *ми смо Јевреји, ја смо код куће њоворили њемачки.*

– *Зар Јевреји њоворе њемачки?* – упита пописивачица.

– *Јевреји не њоворе њемачки* – потруди се она да објасни – *Јевреји њоворе шпански. Ашкенази њоворе њемачки.*

– *Ноно, Јевреји њоворе хеврејски и живе у Израелу* – исправи је унук, Давид.

– *Шта, а ја нисам Јеврејка?* – упита она.

– *Ми сад више нисмо ништа. У Шпанији смо били јудејски изнаници. У Турској смо њовијали Сефарди, Јевреји њовијали из Шпаније. У Аустро-Угарској Израелићи сефардској одреда. У старој Југославији Јевреји Сефарди. У Независној Држави Хрватској Жидови. У новој Југославији Југословени јеврејској њовијекла (овдје погледа Грету). Са' ћемо ваљда бити' Босанци југословенској њовијекла јеврејско-сефардске вјере комунистичкој одреда (овдје погледа Саламона). Е, ја, њовијодо, само ви нас њовијавиће скућати' њовијекла, ал' без мене.*

– *А шта ти фали да будеш само човјек?* – упита га Леа, старија сестра.

– *Па кад смо сви само људи, што нас њовијесују? Ево, хоћеш ти прва рећи да си њовијоналношћу човјек, и њовијо вјероис-њовијесћу човјек? Можеће сви ви лежати' њовијрбушке и смишљати' како се данас осјећаће и како бисће се сућира декларисали. Изаћи сад ја њовијијај некој на улици шта си ти Леа Кавесон њовијоналношћу. Сви ће ти одма' рећи да си Јеврејка, мо'ш ти њовијлумић' Босанку кол'ко оћеш.*

- Ти си креџен – дрекну на њега Леа. Уйишиџе слободно – рече, обраћајући се пописивачици – у све рубрике. Националности: креџен, вјероисповијести: креџен...
- Мама – обрати се Давид Грети – малојрије кад јосиођи није било јасно оџкуд џи Јујословенка јовориш њемачки, шџа си јој рекла? Знаџе ми смо Јевреји...
- Ти звучиш к’о јрави мали јеврејски Шешел – поново ће Леа.
- Наравно било би мнојо доље да звучим к’о јеврејски Хасан Ченџић?
- Мама, јеси ли џи сијурна да си џи родила овој креџена?
- Пусџи ја Леа – прекиде је нона – свако од вас ће најравниј’ оно шџо смаџра исџравним. Мој браџи Хајим је овако јоворио џридесет и деветџе, четџрдесетџе. Да ја је, дојдо, џаџа џослуш’о, сад би сви били живи.
- Ноно како можеш насјесџи на њејове јриче? И џи си јреживјела, а ниси оџишла за Израел.
- Да, џако је џаџа одлучио онда, и џако сам ја одлучила четџрдесет и осме. Хајим је оџишао јрадиџи’ Израел, а ја сам осџала јрадиџи’ Јујославију. Давид ће, чини ми се за Хајимом; а џи ћеш, јо свој јрилици, к’о и нона џи. Бојим се само да џе не ујиџа сџаросџи ће џи је била младосџи.

Пописивачица, заборављена од свију, накашља се реторички, па кад се сви погледи обратише на њу упита Давида:

- Како се џи зовеш?
- Давид, Давид Кавесон.
- Занимање?
- Сџуденџи.
- Националности?
- Израелац.
- Па, не можеш биџи Израелац, џо је... шџа ја знам, џо је... друја држава.
- Је ли вама неко рекао да се ја не моју изјасниџи’ као Израелац, или ви џо онако... из јлаве?
- Па је ли имаш џи израелски јасош?
- Шџа сџе ви јо националности?

- Зашићо?
- Онако...
- Муслиманка.
- И, јел' имаће муслимански њасош?
- Давиде! – викну Грета.
- Боже, шеде, мама! Само њићам.

Без сувишних коментара пописивачица пристаде и на ову аутодефиницију, па настави с питањима у жељи да се што прије дочепа неке мало нормалније породице:

- Вјероисјовјесћ?
- Јевреј.
- Мајтерњи језик?
- Хебрејски! Е, сад ја, вала, њрећјера – прекиде га Грета – не само да не знаш хебрејски, нећо кад је дио курс у ојићјини и кад сам ње звала да дођеш са мном, ниси хћио. На крају сам ја Јујословенка учила хебрејски, а њи велики Израелац си ић'о цуре јањай'.
- Јеси ли њи ишла?
- Ја јесам, али њи ниси.
- Па ићја 'оћеш? Госјођа ме је и њићјала који ми је мајтерњи језик. Је си ли ми њи мајка? Јеси! Говориш ли хебрејски? Говориш! Значи, који је мој мајтерњи језик? Хебрејски! Није ме нико ни њић'о којим језиком ја јоворим.

Овде се и пописивачица већ почела смијуљити. Грета га погледа погледом пуним љубави, па се окрену пописивачици:

- Имам и ја једној овакој код куће. Свима нам сћјално држи ѡредавања. Ваљда им њо дође у њим јодинама, или је ѡак'о вријеме...

Леа се накашља тек колико да прекине разговор. Није вољела кад хвале Давида у њеном присуству.

- Како се њи зовеш, сине – упита је пописивачица, која се већ осјећала поприлично код куће.
- Леа Кавесон.
- Занимање?

- *Студенџиј.*
- *Националност?*
- *Босанка* – одговори подигнутим гласом, као да је тиме жељела надокнадити недостатак сигурности.

Очекивала је реакцију. Нико, чак ни Давид, није рекао ни ријечи. Изгледа да свим тим Јеврејима, Сефардима, Југословенима и Израелцима није сметало да у породици имају и Босанку. Свима је било јасно да њен нови идентитет проистиче из њене љубавне везе, али се нико није петљао. Свак је на једвите јаде пронашао своју равнотежу, тако да ником није падало на памет да ремети туђу.

Умјесто мота за сљедећу причу:

Есте ел пан де ла африисјон	Ово је хљеб биједе
ке кумјерон муестрос падрес	ког су јели очеви наши
ен тјера де Ајифто.	у земљи мисирској.
Тодо ел ке тјене фамбре,	Ко год је гладан,
венга и кома.	нека дође и нека једе.
Тодо ел ке тјене деменестер,	Ко год осјећа потребу,
венга и паскве.	нека дође и нека светкује.
Есте ањо аки,	Ове године овдје,
а ел ањо ел вињен	догодине
ен тјера де Јисраел.	у земљи Израела.
Есте ањо аки сјервос,	Ове године овдје робови,
а ел ањо ел вињен,	а догодине
ен тјера де Јисраел,	у земљи Израела,
ижос форос.	слободни.

Уводни одјељак *Пасхалне ајаде*
у традиционалном преводу на ладино

Ести пан дил партизан	Ово је хљеб партизански
ки кумјо ла Ђудирија	ког су јели Јевреји
ин ил Кордун и ла Банија.	на Кордуну и Банији.
Тоду ел ки тјени фамбри,	Ко год је гладан,
буену ера ки си муера.	било би добро да крепа.
Тоду ел ки тјене диминистер,	Ко год осјећа потребу,
ки дурма пур афуера.	нека спава напољу.
Ести ању аки,	Ове године овдје,
и ел ању ил вињен	а сљедеће године
бивиремус раки.	пићемо ракије.
Ести ању аки, гуај;	Ове године овдје, јој;
и ал ању вињен	а сљедеће године
муз иремус а Сарај.	ићи ћемо у Сарајево.

Уводни одјељак *Партизанске ајаде* Шанија Алтарца,
једине наше сачуване стендап комедије из Холокауста
написане у облику пародије на *Пасхалну ајаду*

Стари партизан

Некако у то вријеме, послије пописа, срушено је неколико надгробних споменика на јеврејском гробљу на Ковачићима. Неки су споменици само оборени и остављени тако, док су други украдени, вјероватно да би били искориштени за градњу. Кад је вијест о вандалском чину доспјела у Јеврејску општину присутни су се, као да су судјеловали у позоришном акту на тему II свјетског рата, одмах подијелили у двије групе – једну која је гласом одбаченог пророка упозоравала: *'Почело је, знали смо; одакле ће њочет' ако не од Јевреја, њрво од мртвих, ња ће њрећ' на живе...'*, и другу која је тјешила прво себе па онда остале ријечима: *'Дајте људи њрекиније са њеѡтредном драматизацијом. Сѡменике су моје обориѡи овце или невријеме, има хиљаду објаѡњења; не мораје увијек мислиѡ' на њјоре'*.

Закључак општинских активиста и ужег руководства био је да на годишњу скупштину Јеврејске општине треба позвати и представнике градских и републичких структура (тад су се још увијек тако звали) те других вјерских заједница, како би апел који би на сједници био упућен допро до оних који могу пуно више од преосталих малобројних сарајевских Јевреја.

Годишње скупштине обично су се одржавале недељом, како би што више чланова могло учествовати у раду скупштине. Није било лако пронаћи вријеме које би одговарало свим трима генерацијама. Као што у таквим ситуацијама често бива, одабрано је вријеме које никоме није одговарало (иако, истовремено, никоме није било ни потпуно неприхватљиво). На тај начин сви су се морали помало жртвовати, налазећи истовремено задовољштину у спознаји да ни другима није лакше. Тако се увријежио обичај да годишње скупштине и друге јавне манифестације тог типа почињу увијек у исто вријеме – десет

сати ујутру. У том случају средња генерација и омладина нису морале битно скраћивати недељно излежавање, док сениори не би закаснили с подневним оброком више од једног сата. Тако је то изгледало у теорији. У пракси млађи су долазили у једанаест (као што су од почетка и предлагали), а сениори су одлазили око дванаест (као што су лијепо рекли у образложењу свог предлога, и као што су радили сваке недеље). Гласања су се обично обављала након уласка млађих – а прије изласка старијих.

Додатни проблем састојао се у чињеници да су многи чланови стизали у Општину само на празнике и догађаје од опште важности (чак и тада увијек са закашњењем). Њихово појављивање доводило је до малог милиона упадица и прекида програма. Једни су их поздрављали. Други су се распитивали код трећих 'ко је овај што је ушао' и 'чији је он'. Четврти су ионако дошли само да се виде с пријатељима, па кад би се неки од њих појавио отпочели би разговор, напуштајући велику салу и прелазећи у фоаје. Габај² се обично смијештао близу врата како би одмах могао *ухайсиити* нередовне платише чланарине. Пустиио би их да уђу, скину капут, раскомоте се – а онда би се ниоткуда створио пред њима жалећи се како је *'срамотиа штио се ишако ријетко виђамо'* и слично, позивајући се код њих на једну кафицу (*'да расиравимо неке оиштинске ствари'*). Увиђајући да ће чланарину платити и овако и онако, а да им се избор слободне воље своди на одлуку да ли да је плате сад (па, макар, уштеде гњаважу око посјете) или послије (са све испирањем мозга), већином би се на лицу мјеста машили за новчаник говорећи: *Свакако, свакако, дођиите нам – али ирије ишоа сам хитио илаиити'* чланарину, *знаише како је, не сииине човјек*. Габај би на то одговорио: *Такав је животи иосишо – све нека ирка-фрка...*, а кад би му жртва пружила новац прихватао би га тобоже негодујући: *Ајде, не'ш иодјећ', не мораиш баи сад, види њеиа...* На крају овог ритуала платише би обично кренуле да се виде с људима због којих су и дошли, али им габај не би дао да се одмакну док им не попуни признаницу. С обзиром на његове године то је трајало пар минута па би га платише, које

2 Благајник храма (хебрејски).

ионако нису имале много времена, прекидале ријечима: *Немојте се мучити, нема више преде, своји смо* – а он би одговарао: *Чисти рачун дуа љубав.*

И поред свог описаног хаоса, скупштина је за све то вријеме настављала са радом. Увијек је постојало тврдо језгро од двадесетак-тридесетак свјесних активиста који су пажљиво слушали излагање које је у том тренутку било у току, обезбјеђујући тако, унаточ очигледним препрекама, континуитет сједнице. Двоје-троје заспалих слушача свједочило је о озбиљности излагања.

Ни овог јутра стање није било ништа другачије. Око девет у Општини је већ било много свијета, углавном старијих који су испијали своје кафе, пушили и дискутовали. Око десет почели су пунити велику салу.

Будући да су протагонисти збитија описаног у следећим редовима хвала Богу још увијек у животу или је, у најмању руку, њихова успомена жива међу њиховим најближим, у циљу избјегавања конфронтације овог хроничара са првима или другима помињање имена је избјегнуто. Читаоци тиме не губе много – општинари ће и овако знати о коме се ради, а осталима имена ионако не би ништа значила.

Предсједавајући сједнице отвори скупштину ријечима:

– *Даме и јосидо, јоштовани јоси и граи чланови. Ове јодине, на жалост, рад наше скујитине диће у сјени дружалној скрнављења нашеј сјаурој јробрља. У сјаарим цивилизацијама јробр је дио светио мјестео. У нашој цивилизацији исказивање минималној јоштовања јрема јробрдовима је јијтање сјава јрема људском живоју уојитије. У сјаара времена свејиња јробра била је шјићена јосредсјивом јроклејсјава, сјаашних јрича о судбини која је задесила оне који би се дрзнули да одесветије нечији јробр, јујтем јрича о освети јокојника, о злим анђелима, вјешицама и демонима. Тако су у сјаара времена сјварани јјадуи који су шјијили јроброве. Послије, како је човјек све више и више јосидарио својим инсјинкјима ја су, сходно јојме, насјајала све уређенија и уређенија друшјава – скрнављење јробра је од релијјској злочина који је*

често бивао у надлежности дојова постојало цивилним злочином у надлежности државе и њених судова. Од онда па до данас у свим цивилизованим државама свијетла скрнављење јроба је кажњиво државним законом, чиме се само показује осјећај што ја људска заједница јаји према посљедњем боравишту било кој човјека. Поучени нашим дућим искуством, специјално трајиком наше новије историје, ми Јевреји знамо да Зло почиње јробавајући своје снаге јрво на најслабијима. Прије или касније, јо самој својој јрироди, оно на крају јрелази на крујније zaloјаје. Стоја наша Ојштина у овом нехуманом и морбидном акцији види не само злочин према усјомени на јокојне, нејо и ујозорење широј друштвеној заједници. Антисемитизам никада не завршава само на Јеврејима. Зато смо на нашу данашњу скујштину јозвали и наше уважене јостје, јредставнике рејубличких и јрадских структури, тје јредставнике вјерских заједница, да видимо шта нам је чиниши, јер овај јроблем није само наш јроблем, ниши ми као заједница имамо начина да се боримо јротив њеја. Овим ојварам јавну дискусију.

Након што је председавајући завршио уводно излагање, на бину ступи стари општински активиста, предратни илегалца, носилац Споменице и другог ордења за учешће у НОБ и револуцији као и за мирнодопске доприносе развоју социјалистичког друштва, пуковник ЈНА у пензији. Уочи Другог свјетског рата он је агитовао међу сарајевским Јеврејима, пропагирајући оружану борбу против њемачког завојевача у случају да и Југославија буде нападнута, понављајући стално да они који се боре имају шансу да преживе, а они који се предају немају ама баш никакве шансе. Нажалост, првенствено његову, био је у праву. Већина пасивних није преживјела. Отада је био непоправљиви поборник идеје да се на ватру одговара ватром, и то ако је могуће сто пута већом.

Видјевши како од свих могућих општинара за говорницу први ступа емоционалном претјеривању и екстремним изјавама склони стари партизан, неки од чланова управног одбора

зажмирише негирајући стварност. Знали су: готово је с одмјереношћу и дипломатијом.

Старац, међутим, за разлику од очекивања поче сасвим смирено:

– Друџи предсједавајући је алудирао да је мојући извор ової нељудскої дјела аниїисемиїизам. Мени се не чини да се овдје ради о аниїисемиїизму...

Чланови управног одбора почеше полако отворати очи, још увијек не вјерујући да ове одвагане ријечи изговара пензионисани пуковник.

– Не чини ми се да се у овом случају може ѿговорити о аниїисемиїизму... ѿоїледом ѿрелетїи ѿо сали, онако како ѿо већ раде официри кад држе ѿговор, ѿа настїави нешїио ѿовишеним їласом: јер су сїоменике однијели најодичнији ѿримїиїивци који не знају ни шїиа је ѿио семиїизам. Додаїио ѿовисивши їлас ѿосїави си реїиоричко ѿиїиање: Семиїизам? Ма о чему ми ѿричамо? Па они не да не знају шїиа је ѿио семиїизам – они не знају шїиа значи аниїи. Примїиїивчине које ће од сїоменика најравниїи тараже и шуїе.

Представници вјерских заједница који, за разлику од представника власти нису познавали говорника, почеше се окретати око себе да виде какав дојам његове ријечи остављају на остале. Старац још једанпут повиси глас. Сад је већ галамио:

– Аниїи? И ја сам оїикрио Америку, не знају шїиа је аниїи. Па они не знају ни шїиа је їрод... Код њих кад неко умре они їа баце у клозетїи...

Омладина која је сједила у посљедњим редовима поче се ваљати од смијеха. Што због типичних претјеривања говорникових, а што због тоталне збуњености коју су одавала лица гостију којима су сефардско претјеривање уопште и савршенство до којег га је довео овај говорник били углавном непознати. Неки међу њима почеше му климати са одобравањем. Омладинска подршка на тренутак га одобровољи, али одмах настави у истом правцу.

– Ма какав клозеџ... – ља они не знају ни шџа је клозеџ. Код њих кад неко умре они ља баце с балкона. Ма не знају они ни шџа је балкон. Код њих кад неко умре – сад је већ урлао – они ља, ваљда, љоједу... Људождери!!!

Чланови управног одбора на чијим се лицима читала молба 'земљо отвори се' почеше се хватати за главу или покривати очи рукама, не желећи никако повјеровати да је од свих могућих путева ова сједница кренула баш најгорим. Представници републичких и градских структура, који су на сједницу стигли са унапријед написаним говорима, почели су се врпољити на својим столицама. Припремили су се за још једну протоколарну размјену лијепих ријечи, пуких обећања и ритуалних заклињања у братство и јединство наших народа и народности које морамо чувати као зјеницу ока. Чинило им се да послјије овог спонтаног говора неће приличити да прочитају саставе својих секретарица о толеранцији, 'аветима прошлости и силама мржње и мрака које поново дижу своју ружну главу', о 'преживљеним идејама и превазиђеним идеологијама'.

Старац је настављао све усхићеније:

– Пошџо они јадни не знају шџа је џо љроб, мени се некако чини да је најбоље рјешење да лијеџо сџавимо на љробље неколико омладинаца са имајсерима, ља кад дивљаци дођу да руше сџоменике – да их лијеџо љобију. По крајџком љосџууку... Е, ља, кад удијеш једноџ, двојицу, љројицу – онда ће се зайиџаџи' шџа се ови дију, а ми ћемо им онда лијеџо објасниџ': код нас кад неко умре ми ља не љоједемо. Ми ља закоџамо у земљу, ља онда, одозџо, сџавимо камен.

Овдје направи значајну станку а онда саопшти и како би, по његовом мишљењу, требало да изгледа и закључак тог васпитног разговора:

– Такни камен, јебађу џи маџер!!!

Посљедње ријечи стари партизан је изговорио с подигнутим кажипрстом, пријетећи онима који траже кавгу али, као и увијек, спреман да се с њима обрачуна.

Омладинци почеше френетично пљескати. Прво им се придружише сениори, а потом и средња генерација, која је имала највише да изгуби, па је стога била најопрезнија. На концу почеше пљескати и политичари и други гости, а с њима и општинско руководство коме је лакнуло кад су увидјели да старчеве ријечи нису оставиле лош утисак на утицајне госте.

Сви који су након тога изашли за говорницу и сами су говорили из срца и спонтано, и за тренутак се учинило да се старац ни онда ни сада није борио узалуд.

Годину и нешто послје тога почео је рат.

Вамос ерманос
А Тјера де Сијон,
Онде се биве ермозо,
Ермозо и мазалозо.

Ајдемо браћо
У Земљу Сијонску,
Тамо се живи лијепо,
Лијепо и баш сретно.

Трумпетас ја тањен,
Ел мундо ретембло,
Ел Дјо моз с'апијадо,
И а Сијон моз торно.

Трубе већ трубе,
Свијет се потресе,
Бог нам се смиловао,
На Сијон нас вратио.

Пјесма ционистичке омладине Сарајева,
из периода између два свјетска рата,
пјева се на мелодију српске родољубиве пјесме
„Тамо далеко”

Нови стари почечи или *Куд који, мили моји*

Септембар 1992. Јеврејска општина организује још један конвој којим се измјештају стари и болесни, чланови и пријатељи Општине, пријатељи чланова Општине и пријатељи пријатеља Општине. У једну од ове четири категорије спада већина грађана Сарајева, али многи нису могли изаћи; војна обавеза, радна обавеза... Истини за вољу неки нису ни хтјели изаћи. Други су провјерили, па кад су видјели да не могу – одлучили су да и неће. Трећи су се борили. (Свако ко се борио зна за шта се борио. Ваљда. Некима се показало накнадно. Најлакше је било онима који су се борили за голи живот. Они су сигурно знали за шта се боре.) Неки су се борили зато што су хтјели. Други зато што су морали. Неки су, опет, увидјевши да морају одлучили и да хоће. Већина се ипак борила да изађе из града. Зграда Општине је пуна оних који јесу на списку, али се боје да ће их неко скинути, оних који нису на списку, али се надају да би још увијек на њега могли упасти, жена које се леме

између одласка с дјецом и остављања мужа који не може изаћи и слања дјеце и остајања с мужем (њима је најтеже, одлука је у њиховим рукама; о овим другим одлучује неко трећи, па им је лакше). Дјеца којима су страхоте расанка веће од страха од рата понављају да они нигдје не иду. Мајке им говоре да се ради о неколико дана. *Ако је неколико дана зашћо онда да не осћанем код куће?* – питају дјеца. Мајке шуте. Вођа пута по хиљадити пут напомиње да у стварима не смију носити било какве документе (осим путних исправа), аудио или видео записе. *Је ли јасно?* – пита. *Јесће!* – одговарају му и не слушајући га. *Треба ли да йонављам? Не йреба!* – одговарају му. Он ипак понавља: *Не смијетће износийћи из йрада било какве докуменће осим йућиних исйрава, аудио или видео зайисе, било какав маћеријал који би мојао комйромийоватћи цијели конвој или било ићћа ићћо би довело у йићћање сићурносћ осћалих. Је ли јасно?* Јасно јесте. И неразумно. (Ко је рекао да је рат најбоље вријеме за вјежбање логике?) Гдје ће људи без докумената? И овако нису нигдје приспјели. И како ће се сутра вратити ако не понесу залог повратка?

Конвој на концу ипак креће. Ствари су већ утоварене. Поздрави, пољупци, слутње, стрепње, страхови, наде – и све стаје у један стисак руке, једно тапшање. Они којима то није доста – плачу. Неки би у посљедњем тренутку одустали. Други су већ с обје ноге напољу и једва чекају да се обреди расанка заврше. У духу, они већ одавно нису овдје. Крећу. Приближавају се првој контролној тачки. Рутинска контрола. Све је већ договорено. На путу их чека још неколико контролних тачака. Свако се боји неке. Већина се боји свих. Сад су већ изван града. Неколико километара од Сарајева живот изгледа нормално. Трава, дрвеће, вода, људи једу у некој кафани поред цесте. Пролазе још једну контролну тачку. Провјера спискова, летимично провјеравање путника, коментари. Људи шуте. Војници излазе из аутобуса. Прошло је и ово. Нико није скинут. Настављају. Негдје у Херцег Босни зауставља их ХОС. Ово није било предвиђено. С њима нико ништа није договарао. Вођа пута објашњава да је све договорено са хрватским врхом, да људи путују за Хрватску, да им је улаз одобрен, да имају обезбјеђен смјештај, да послије опоравка настављају – ко за Израел, а ко

негдје друго. *Нишџа ја не знам* – каже часник одјевен у црну одору. На џепу од кошуље има извезено име једног од кољача из прошлога рата. *Са мном нико нишџа није договорио* – вели. *Нека љриљреме докуменџа*. Неки се презнојавају. Часник тражи да отворе спремиште аутобуса. *Издациџе све кофере* – каже. Вођа пута покушава да га одговори: *назовиџе... љровјериџе... човјече, кажем вам, имамо јемсџиво хрваџске владе. Овде сам ја влада* – каже часник, *хрваџска влада*. Смије се. Вођа пута се смије с њим. Часник затеже лице. *Извадиџе овај кофер* – каже, показујући на велики кожни кофер. *Боље да љровјере један кофер џа да идемо* – мисли вођа пута и вади кофер из спремишта. Бланка Аврамовић препознаје свој кофер. Стаје на врата од аутобуса. Часник отвара кофер. На врху кофера фасцикла и у њој драма Ёстер у неколико чинова (успомена на школску представу, преживјела је и онај рат), рецепти (дио на ладину), дипломе (дјеца која су изашла раније молила да поне-се), тапија од куће и уговор за стан. Вођа пута заустиио да урликне *који је креџен љонио докуменџе*. Часник одмиче фасциклу у страну. Испод ње плишана кутија. Вади је и отвара. Ордење. Мамијево ордење из Другог свјетског рата (рекао је да без њега не иде, па га је морала спаковати). *Добро, ко је љонио ордење?* – урла вођа пута. Бланка силази са аутобуског степеника, прилази коферу, заклапа поклопац, диже поглед према вођи пута с ријечима:

– *Ма знаиш шџа, може он биџ' ушџаша кол'ко хође. Ово су моје љриваџне сџвари, и нек ми не коџа љо коферу.*

Тајац. Часник се смије. Поново се уозбиљује. Изгледа да је вјежбао ову радњу. *Лијеџо ви џо џосџођо, одсјечно* – вели јој. *Знаџе шџа младићу*, каже му она, *мени је ово друџи раџ* – нису ни ушџаше шџо су некад биле. Сама враћа кофер у спремиште. Нико је не зауставља. Часник тражи педесет марака по особи. Вођа пута скупља паре. Људе страх да посегну за скривеним мјестима гдје су оставили паре. Ко за џавола, све на једно мјесто. Они који и немају него сто марака ваде и плаћају за себе и за брачног друга. Коначно су сви пребројани и главарина плаћена. Настављају с путем. Море. Одмаралиште некадашњег

Савеза јеврејских општина некадашње Југославије. Бланка и Мама настављају за Израел, тамо их очекују дјеца. Дан по доласку воде их на излет, у шуму гдје се сваке године на празник Сукот састају Јевреји из бивше Југославије. Стижу. Мама препознаје другове из ха-Шомера. Ту су и неки од Сарајлија који су пристигли у посљедње вријеме. Има и Загрепчана, Београђана и Новосађана. Чак и једна Словенка. Ори се музика. Ватиким, стари усељеници, пјевају неку севдалинку. Мама каже Бланки:

- Да су Јевреји њројјерани из Шјаније сјо-двјестјо јодина раније, не би знали ни једну једину романсу. Ојишили су њек кад су њосве њостјали Шјанјолици. Онда су њејсјо јодина сједили у Сарајеву и били Шјанјоли. Гледај сад ове! Да су њрије сјо јодина ојишили из Сарајева не би знали ни једну једину севдалинку. Можда 'Кад ја њођох на Бембашу'. Ојишили су њек кад су њостјали Јујословени један кроз један. Са' ћемо ваљда овдје њрисјо-чејрисјо јодина бији Јујословени... њамјиј' њословице, њјесме и језик. Пјевај' њјесме...
- Шја њи држи њредавање о Шјанији – упита га Садо који је изашао из Сарајева на самом почетку рата. Знали да је њруја наших ојишила и њамо? К'обајаи Сефарди се враћају кући. Неко ми је њрич'о да су Леону на изласку из авиона њришили шјански новинари. Њих десетј. Да ја њи-њају шја мисли к'о њрви Сефард који се њослије њејсјо јодина враћа из Сарајева у Шјанију.
- И шја им је рек'о?
- А шја би им њи рек'о, мајке њи? Рек'о им је: Вуз њуеду ди-зир ки ла Есјања но си њроко мучу, моју вам рећи да се Шјанија није њуно њромијенила.
- Заједаваи – Мама ће с невјерицом.
- Ено, ја се заједавам. Исјорија се заједава.

Уто се прелијепом голанском шумом почеше разлијегати ријечи:

Од Варгара ња до Тријава,
Од Ђердаја ња до Јардрана,

*Како ниска сјајној ћердана,
Златним сунцем обасјана,
Поносићо сред Балкана,
Југославијо, Југославијо.*

Оба старца запјеваше. Мало из уђећења. Мало због носталгије. Мало за инат. И можда понајвише онако, некако, људски, без неке велике памети и разлога.